

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 43, Yıl/Year: 2021 (Haziran/June)

Selman Yılmaz. *Türkiye'de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri: Ak Parti İktidarında Nereden Nereye? (Öğretmenler Üzerinden Bir Değerlendirme)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019, 257 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Fatma Taşdemir

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi
Ana Bilim Dalı – Ph.D. Candidate, Ankara University, Institute of Social Sciences,
Department of Sociology of Religion

fatmatasdemir04@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8963-0735>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 02/05/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28/05/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2021

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Selman Yılmaz. *Türkiye’de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri: Ak Parti İktidarında Nereden Nereye? (Öğretmenler Üzerinden Bir Değerlendirme)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019. 257 s.

Modernleşmeyle birlikte toplumun her alanında hızlı bir değişim sürecinin içine girildiği açıktır. Dinî anlayış ve temayüller de bu sürecin içinde peyderpey değişmektedir. Fakat toplumsal ve dinî değişim nereye doğru ve hangi hızla ilerlemektedir? Sadece 10 sene önce Türkiye’nin İslamlaştığı tartışılırken bugün muhafazakâr ailelerin çocuklarının bile deizme sürüklendiği iddia edilmeye başlanmıştır (s. 9). Çalışmasına bu türden sorularla başlayan yazar, Türkiye’de dinî değişimle ilgili tartışmalara genel olarak “ideolojik” yaklaşıldığını bunun da sonuç itibarıyla dinî değişimle ilgili doğru bir değerlendirme yapılmasını engellediğini ifade etmiştir. Bu tespitinden sonra Türkiye’de yaşanan dinî değişimin ve buna etki eden toplumsal süreçlerin izlerini *öğretmenler* üzerinden bir değerlendirme yaparak bulmayı hedeflemiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışan yazarın çalışma konuları arasında Türkiye’de din-devlet ilişkilerindeki değişim, kültür-din etkileşimi ve toplumsal değişim süreçleri bulunmaktadır.

Toplumdaki dinî değişimle ilgili en doğru bilgiyi tarafsız alan araştırmalarının sağlayacağı açıktır. Özellikle boylamsal çalışmalar sürecin nereden bugünlere geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Gelecek hakkında projeksiyonda bulunmak için de değişimin hangi süreçler içerisinde ilerlediğini bilmenin önemine vurgu yapan yazar; bu düşüncelerle, ilki 2005 yılında İstanbul ili Bahçelievler ilçesinde 12 ilköğretim okulunda 295 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen öğretmenlerdeki dinî algı ve temayülleri görmeyi hedefleyen araştırmanın devamı niteliğinde olan bu çalışmayı gerçekleştirmiştir. Boylamsal bir kesit alabilme adına araştırmayı aynı okullarda uygulamak istediğini fakat İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nden araştırma için izin alamadığını bunun üzerine alternatif bir alan arayışına girerek Türkiye’nin demografik, sosyo-ekonomik ve siyasal haritasına oldukça benzer bir görünüm arz eden Bursa ilini seçtiğini ifade etmiştir. 13 ilkokul ve ortaokulda görev yapan 420 öğretmenin katılımıyla tamamlanan araştırmayı aynı okullarda tekrarlamadığından tam bir karşılaştırma imkânı bulamadığını yine de araştırma sonuçlarının Türkiye’de son 15 yıldaki toplumsal ve dinî değişime dair önemli ipuçları verdiğini belirtmiştir.

Çalışma; dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; toplumsal değişimin genel dinamikleri ve bunlarla ilgili oluşturulan kuramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan anket tekniği uygulanmış ve amaçsal örneklem seçiminden yararlanılmıştır. Anket sorularının hazırlanmasında 2005

yılında öğretmenler üzerinde uygulanan anketin soruları temel alınmış, güncelliğini yitiren sorular çıkarılmış ve çalışma 40 soru üzerinden yürütülmüştür. İki araştırma arasında sağlıklı bir karşılaştırma yapılabilmesi hedeflendiği için soruların formatına ve içeriğine değinilmemiştir. Araştırmada kullanılan ve dikkat çekici olduğu düşünülen birkaç soruya burada yer verilecektir. Dine karşı duyulan güven duygusunu tespit etmeye yönelik “İslam dininde sorunlu olarak gördüğünüz alanlar var mı?” sorusu yöneltilmiş, katılımcıların yarısından fazlası (%51,6) birden çok kadınla evlenilmesine izin verilmesini bir sorun olarak gördüğünü ifade etmiştir. İkinci sırada kadının mirastan az pay alması (%37,5) gelmektedir; üçüncü sırayı kadınların başını kapatmak zorunda olması (%24,2) almaktadır. Cevap şıkları arasından bulunan “Faizin yasaklanmış olması”nı bir sorun olarak görenlerin oranı %6,7 olarak gerçekleşmiştir. Bunların dışından %7,9 oranında diğer sebepler zikredilmiştir (s. 180). Elde edilen verilerden hareketle şunlar söylenebilir: Kuşkusuz ortaya çıkan sonuçlar modernleşme, kentleşme, küreselleşme ve sekülerleşme süreçlerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Modernleşmeyle birlikte özellikle yeni nesil, inanç noktasında daha rasyonel bir tavır sergilemektedir. Bu anlamda dinin emir ve yasaklarına daha şüpheli yaklaşmakta neredeyse her emir ve yasak akıl terazisine oturtulmaktadır. Toplumsal sistemlerin giderek daha çok rasyonelleşmesi ve seküler karakteri, toplumdaki geleneksel dinlerin gücünün dolaylı veya dolaysız olarak kırılmasına yol açmıştır.

İslam dininde Kur’an ve peygamber inancı Allah inancıyla birlikte dinin en temel üç unsurunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda sorulan “Kur’an-ı Kerim hakkında hangisi doğrudur?” sorusuna katılımcıların %91,4’ü Kur’an’ın mutlak anlamda Allah kelamı olduğu cevabını vermiştir. Kur’an’a herhangi bir yücelik atfetmeyenlerin oranı %5,7’dir. Bu iki grup arasında yer alan %2,9’luk kesim ise Kur’an’ın kısmen Allah kelamı kısmen de Hz. Muhammed’in kendi sözleri olduğunu düşünmektedir (s. 135). Birçok kişi, modern zamanın ruhu ve günümüz sosyal normlarıyla açıklayamadığı ayetler için bu düşünceye yönelmektedir. Ankete katılan öğretmenlerin %2,9’unda görülen, Kur’an’ın kısmen Allah’ın kelamı kısmen de Hz. Muhammed’in kendi sözleri olduğu düşüncesinin arka planında, problemli olarak görülen her ayeti Peygamberin o zamanki anlayışı olarak yorumlayan Türkiye’de kimi akademisyenlerce de desteklenen *tarihselci söylem* yaklaşımının izlerini bulmak mümkündür. Dinî inanca verilen önemi tespit etmeye yönelik diğer bir diğer nokta “Ahlaklı bir hayat yaşadığın sürece dinî değerlere inanmak pek önemli değildir” önermesine öğretmenlerin katılıp katılmadığıdır. Öğretmenlerin üçte ikisi (%66,4) bu önermeye katılmadığını belirtmiştir. Bu sonuçtan hareketle; hayata yön veren en temel değerlerin her zaman için din olduğu, araştırmaya katılan öğretmenlerin herhangi bir düşünce veya yaşam biçimini dine alternatif olarak görmediğini söylemek mümkündür (s. 174).

Tarikat ve cemaatlerle ilgili tartışmalar ülkemizde canlılığını her zaman koruyan konular arasındadır. Özellikle 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nden sonra Türkiye kamuoyunda dinî cemaatler konusunda toplumsal hassasiyetin arttığı bilinen bir gerçekliktir. Bu bağlamda sorulan “tarikat ve cemaatlere nasıl bakıyorsunuz?” sorusuna katılımcıların %56,9’u “dinin doğru anlaşılmasını engelliyorlar” cevabını vermiştir. Yine aynı soru bağlamında tarikat ve cemaatlerin insanların manevi ihtiyaçlarını tatmin etmeleri bakımından faydalı olacağını düşünenlerin oranı sadece %12,5’tir. Bunun yanında yaklaşık dörtte birlik (%23,2) bir kesim de tarikat ve cemaatlerin zararının o kadar yüksek olduğunu düşünmektedir ki faaliyetlerinin önüne geçilmesi gerektiğini salık vermektedir (s. 203).

Anket çalışmasından elde edilen bulguların değerlendirildiği üçüncü bölümde ise cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, branş ve mesleki tecrübe gibi bağımsız değişkenler gözetilerek katılımcılara temel inançlar, ibadetler ve dinî hayata şekil veren sosyokültürel faktörler bağlamında çeşitli sorular yöneltilmiş, bunun sonucunda da öğretmenlerde yaklaşık 13 yılda oluşan dinî değişimle ilgili önemli ipuçları elde edilmiştir. Araştırma sonucunda dinî değişimin hem *pozitif* hem de *negatif* yönünden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede yazar 2005 yılında yapılan çalışma ile kıyasladığında araştırmasında dikkati çeken ilk hususun dinî algı ve temayüllere dair incelediği konuların *birçoğunda* birkaç puanlık yükselme söz konusu olduğunu özellikle temel inanç ve ibadetlerde belirgin bir artışın göze çarptığını tespit etmiştir. İslam’ın, ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar sunduğu değerler sistemiyle toplumsal hayatı düzenleyerek ahlak temelli toplumsal bir düzen oluşturmayı hedeflediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yazar, araştırması sonucunda İslam’ın bu fonksiyonuna yönelik inancın zedelenmiş olduğunu bu güven kaybının muhtemel nedenlerinden birinin de dindar olduğu düşünülen kişilerin yaptığı bireysel hataların tüm dindarlara mal edilerek özellikle sosyal medyada yoğun bir şekilde paylaşılması olduğunu ifade etmiştir.

İslam dininde sorunlu alanlar olduğunu düşünenlerin oranındaki artış da araştırmada en fazla dikkat çeken hususlardandır. Öğretmenlerin yarısından fazlası, İslam dininde sorunlu alanlar gördüğünü belirtmiştir. Bu durum dinî inancın içselleştirilmesi noktasında çok büyük bir probleme işaret etmektedir. Bu sorunlar kadınla ilgili konularda yoğunlaşmaktadır. İslam dininde görülen sorunlu alanların başında “kadın” konusunun gelmesi ile ilgili şunlar söylenebilir: İslâm dini insanları, ırk, cinsiyet, sosyal statü gibi herhangi bir sebeple ayrıma tabi tutmamış, üstünlüğün ancak takvada olduğunu belirtmiş ve dolayısıyla kadını da haksız olarak bulunduğu aşağı konumdan çekip çıkarmış ve ona hak ettiği yeri geri vermiştir. İslam dininin bu açık hükmüne rağmen araştırma sonucunda kadının dini, kültürel ve sosyal hayattaki yeri hakkında toplumun büyük çoğunluğunda da halen devam etmekte olan kafa

karışıklığında, Peygamberin otoritesini kullanmak suretiyle kadına karşı olumsuz yargıları dinî bir kisveye büründürmeye çalışan uydurma rivayetlerin rolü büyüktür.

Kitabın son kısmında Türkiye’deki toplumsal değişimi meydana getiren dinamikler ve bu dinamiklerin AK Parti iktidarında dönüşümü ele alındıktan sonra tüm bu süreçlerin yansımaları, öğretmenlerde meydana gelen dinî değişim üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde yazar Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2014 yılında yapmış olduğu “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması” ile kendi çalışmasından elde ettiği bazı sonuçları karşılaştırmış ve bu karşılaştırma sonucunda benzerlikler tespit ettiğini ifade etmiştir (s. 230).

Kuramların en önemli temsilcilerinin kendi eserleri üzerinden okuyucuya aktarılmaya çalışıldığı birinci bölümde toplumsal değişim kuramları “döngüsel, doğrusal ve çok yönlü değişim” temel başlıkları altında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Her bölüm sonunda konu, kısa bir özetle toparlanıp okuyucuya aktarılmıştır. Yazar burada kendi çalışma konusunun 15 yıllık gibi kısa bir zaman dilimini kapsadığını bundan dolayı incelediği kuramların kendi çalışmasına doğrudan katkısının az olduğunu ifade etmiştir. Toplumsal değişim kuramlarına getirilebilecek eleştiriler genel olarak sıralandıktan sonra İslam’ın toplumsal değişime bakışı da müstakil bir başlık olarak ele alınmıştır. Toplum ve din arasındaki etkileşimin tek yönlü bir ilişki olarak cereyan etmediğini dinin değişim süreçlerinin hem öznesi hem de nesnesi olduğunu aktaran yazar (s. 88) bu bağlamda dinin toplumsal değişimi yavaşlattığı ve hızlandırdığı durumları tarihsel bir perspektiften hareket ederek okuyucuya doyurucu örneklerle aktarmıştır. Bu örneklerden birçoğuna değinmek gerekirse; yazar, dinin toplumsal değişimi yavaşlattığı durumlar için dinlerin iktidarı meşrulaştırma gücünü ve dinlerdeki kaza-kader ve ahiret inançlarını örnek olarak vermiştir. Dinlerin genel olarak değişime direnen yapılar oldukları söylenebilirse de bu durumun aslında toplumda müesses ana akım dinler için geçerli olduğunu ifade eden yazar dinlerin yeni oluşum dönemlerinde toplumsal değişimin sürükleyici unsuru olduklarını belirtmiştir. Buna örnek olarak İslam’ın ilk ortaya çıktığı dönemde Arap Yarımadası’nda meydana getirmiş olduğu sosyal ve kültürel değişime öncülük etmesini vermiştir. Yine aynı şekilde Latin Katolik Kilisesi’nin toplumsal bir değişim gerçekleştirme çabası içerisine girdiğini, dinin değişime yeterince ayak uyduramadığı durumlarda ise 20. yüzyıl ortalarından itibaren gördüğümüz üzere “yeni dinî hareketler”in ortaya çıkarak toplumsal ihtiyaçlara cevap verdiğini ifade etmiştir.

Yazar çalışmasının başında AK Parti iktidarında çevre-merkez geçişkenliğinin arttığı varsayımından hareket etmiş ve bunun bir sonucu olarak da dinî değerlerin önceki araştırmaya göre öğretmenler arasında daha yüksek çıkacağını ifade etmiştir. Çalışma sonucunda yazarın bu öngörüsünün gerçekleştiği görülmüştür. Bu anlamda dinî inanç ve temayüllerin ölçülmeye çalışıldığı

üçüncü bölümde araştırmada dinin inanç ve kültür boyutunun etkileşimini göstermesi bakımından dikkate değer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Burada tüm bulguları tek tek değerlendirme yerine dikkatimizi çeken birkaç bulgu üzerinde durulacaktır. Burada dikkati çeken ilk husus 2005 yılında yapılan çalışmaya göre dinî algı ve temayüllerde meydana gelen pozitif gelişimdir. Yazar incelediği konuların *birçoğunda* birkaç puanlık yükselme olduğunu özellikle temel inanç ve ibadetlerde belirgin bir artış olduğunu tespit etmiştir. Alan araştırmaları çoğunlukla yaş ilerledikçe dindarlığın arttığını göstermektedir. Fakat bu çalışma bu yaygın kanaatin aksine genç öğretmenlerin dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmış, özellikle inançlar hususunda genç öğretmenlerin 40 yaş üstü öğretmenlere göre daha yoğun bir inanç sergilediğini tespit etmiştir. Genç öğretmenlerdeki dindarlık düzeyindeki artışı yaş faktörüne bağlamadığını ifade eden yazar, bunu yıllarca devlet kadrolarından dışlanan muhafazakâr kesimin AK Parti iktidarıyla birlikte kendine bu alanda yer bulmaya başlamasıyla ve yine muhafazakâr kesimin 1990'lı yıllardan itibaren başlayan ve hala devam eden dönüşümüyle açıklamıştır (s. 238). Diğer bir ifade ile öğretmenlerin genelinde muhafazakarlık eğilimlerinin arttığı görülmekle birlikte bunun aslında tüm öğretmenleri kapsamadığı; cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, branş ve mesleki tecrübe gibi alt değişkenler incelendiğinde, bu durumu düşünüldüğü anlamda toplumun dindarlaşmasıyla değil muhafazakâr kesimin bürokrasi alanında kendine daha fazla alan bulmasıyla açıklamak mümkündür. Yazar, bu sonuçları AK Parti'nin devlet kadrolarında kendi muhafazakâr tabanına yönelik pozitif ayrımcılık yaptığı şeklinde yorumlayacak olanların bulunabileceğini fakat bu tür bir değerlendirmenin isabetli olmayacağını ifade etmiştir. Eğer muhafazakâr tabana yönelik pozitif bir ayrımcılık söz konusu olsaydı öğretmenlerin dindarlık seviyesinin Türkiye ortalamasının üzerinde olması beklenirdi. Yazar, öğretmenlerin dindarlık seviyesinin hâlâ Türkiye'deki lisans mezunlarının genel ortalamasının altında olduğunu genç öğretmenlerdeki dindarlık artışını, çevre-merkez geçişkenliğinin bir sonucu olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağını vurgulamıştır (s. 238).

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli sonuç ise; öğretmenlerin dine bakışındaki pozitif değişimin, dinî anlayışın bütün boyutlarında gerçekleşmediği hatta tersine bazı eğilimlerin görüldüğü şeklindedir. Araştırma sonucunda öğretmenlerde her ne kadar muhafazakâr eğilimlerin artmış olduğu tespit edilmişse de dinle ilgili hassas konulardaki şüphelerin seküler kesimde olduğu gibi muhafazakâr kesimde de arttığını gösteren bazı unsurlar vardır. Buna örnek olarak yazar şu üç hususta gerilemeler yaşandığını tespit etmiştir: a) Cemaat ve tarikatlara duyulan güven azalmıştır; b) İslam'ın toplumsal sorunları çözme gücüne duyulan inanç güç kaybetmiştir; c) İslam'da sorunlu alanlar olduğunu düşünenlerin oranı artmıştır (s. 239).

Toplumsal ve dinî değişimin günümüze yansımalarının ele alındığı dördüncü bölümde yazar, AK Parti zamanında yaşanan toplumsal değişim süreçlerine ilk yıllarda akademi dünyasının ve medyanın ideolojik bir açıdan yaklaştığını bu sebeple toplumsal değişim süreçlerinin doğru okunmadığını ifade etmiştir. Bu anlamda dinin gerçek anlamda toplumsal hayatın neresinde olduğunu görebilmenin ancak alan araştırmalarıyla mümkün olduğunu bu alan araştırmalarının da belli aralıklarla tekrar edilmesinin, dinî algı ve temayüllerdeki değişimin yönünü ve hızını görebilmek adına önemli olduğunu vurgulamıştır. Türkiye’deki dinî ve toplumsal değişime değer yargıları yüklenilerek bakıldığını, muhafazakâr kesimin kamu alanında çok görülmesinin “Türkiye’nin hızla İslamlaştığı” tezi üzerinden okunmaması gerektiğini aksine bunun, demokrasinin ve insan haklarına olan vurgunun çoğalmasının, ekonomik fırsat eşitliğinin, eğitim seviyesinin artmasının, kentleşmenin, ekonomik refahın yükselmesinin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla küreselleşme süreçlerinin ivme kazanması gibi faktörlerin sonucu olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. En az on yıllık bir sürecin yansımaları kendini AK Parti altında göstermiştir şeklinde bir tespitten sonra yazar, AK Parti’nin “takiyye” yaptığı, “gizli bir ajandasının olduğu” gibi suçlamalara maruz kaldığını ve haksız bir şekilde eleştirildiğini ifade etmektedir. Sonuç bölümünde ise yazar, genel çıkarımlarını paylaşmış, alanda gördüğü eksikliklere yönelik öneriler ile çalışmasını tamamlamıştır. Bu öneriler şu şekilde sıralanmıştır: Yazar, dinin gerçek anlamda toplumsal hayatın neresinde olduğunu görebilmenin ancak alan araştırmalarıyla mümkün olduğunu ifade ettikten sonra ülkemizde boylamsal çalışmaların hâlâ yetersiz olduğunu, eğilim araştırmalarının belli periyotlarda devam ettirilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Yine bir başka öneri olarak; din araştırmalarında toplumun tamamını temsil edebilecek geniş ölçekli çalışmalar kadar daha özel alanda yapılan incelemelerin varlığının da önemine vurgu yapmış bilhassa belli özellikler (yaş, cinsiyet, eğitim, yerleşim yeri, meslek vb.) dikkate alınarak yapılan araştırmaların alan için önemli veriler sağladığını ifade etmiştir.

Alanında özgün, hele ki dinî bilgi ve temayüllerin gelecek nesillere aktarılmasında kilit bir görev üstlenen öğretmenlere yönelik yapılması itibarıyla bile başlı başına kıymetli olan bu çalışmada diğer baskılarında olmasını istediğimiz birkaç hususu ifade etmek gerekirse; toplumsal değişimi AK Parti iktidarı üzerinden okuyan yazar AK Parti’nin zaman zaman İslamcı sıfatıyla anıldığını ifade etmiştir. Bu noktada AK Parti’nin İslamcı bir parti kategorisinde mi yoksa muhafazakâr bir parti kategorisinde değerlendirileceğinin bu anlamda hangi isimlendirmenin AK Parti’yi daha çok tanımladığını kısa bir bölümle de olsa okuyucuya vermesi bu bölümü zenginleştirebilir. Yine bir diğer husus bu kitapta eser içinde bulunan kavramlara kolay bir şekilde ulaşma rahatlığı veren indekse yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çalışmaya dair getirilebilecek tek eleştiri şu olabilir: Birinci bölümde toplumsal değişimin genel dinamikleri ve bunlarla ilgili oluşturulan kuramlar ele alınmıştır. Yazar çalışma konusunun 15 yıllık gibi kısa bir zaman dilimini kapsadığını dolayısıyla incelediği kuramların kendi çalışmasına doğrudan katkısının az olduğunu ifade etmiştir. Bu kuramlardan çok fazla yararlanmadığının farkında olan yazarın nicel olan çalışması için birinci bölümde teorik boyuta uzunca yer vermesi okuyucu açısından çalışmasının diğer bölümleriyle bağ kurmasını zorlaştıran bir unsur olmuştur. Bunlar dışında araştırmanın metodolojisi olsun anket sorularının içerikleri olsun kitapta olumsuz olarak görülebilecek bir durum söz konusu değildir.

Yazar kitabında son derece açık ve akıcı bir anlatım tarzını benimseyerek çalışmasını her türden kitleye hitap edecek düzeyde sade bir dille yazmıştır. Gerek anket sırasında yaşanan zorluklar gerekse Din Sosyolojisi alanında öğretmenler üzerine yapılan saha araştırmalarının oldukça kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulunca bu çalışma alanında özgün, konunun değeri bakımından da oldukça önemli bir çalışma olarak literatürdeki yerini almaya hak kazanmıştır. Hem yatay hem de dikey geçişlere açık bir toplum yapısı göstererek tarih boyunca toplumsal değişimin oldukça canlı olduğu Türkiye gibi bir ülkede toplumsal ve dinî değişimle ilgili doğru değerlendirmeler yapılarak okuyucu sağlıklı bir şekilde bilgilendirilmiştir.